

methods and organization are clearly inferior to the logic of the development of the subject of pedagogical cooperation.

Now the necessity of maintainance of health and prevention of its destruction needs a comprehensive and complex study of all of the possible forms of taking roots in the system of formation of a healthy way of life. An urgent necessity and forming actuality for the teenagers' positive attitude toward the healthy way of life is confirmed by various theories which explain the mechanisms of socially psychological development of children and teenagers. The theory of the development of capabilities marks that in the process of the development of skills or decision of problems people utilize the capabilities variously. It is therefore necessary to use various educational methods, to attract different styles of studies with support on the strong sides of the students' character.

Key words: *prosocial conduct, valued attitude toward health, a healthy way of life, harmonization, environment, students.*

УДК 316.454.52:005.336.2:374

А. Е. Бойко

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

ЗМІСТ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкривається зміст авторської навчальної програми, яка забезпечує формування комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів у гуртках гуманітарного напрямку. Ураховуючи складну структуру процесу комунікації, виділено комплекс методів, за допомогою яких здійснюється ефективний вплив з метою формування комунікативної компетентності особистості, зокрема особлива увага акцентується на ролі тренінгових технологій для вирішення поставлених завдань.

Ключові слова: *компетентність, спілкування, комунікативна компетентність, компетентнісний підхід, позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, методи виховання.*

Постановка проблеми. Встановлення адекватних міжособистісних стосунків та активної конструктивної взаємодії між дітьми в сучасних умовах є надзвичайно актуальною. Зокрема це зумовлюється суттєвою завантаженістю учнів у школі, батьків на роботі, а звідси, недоліками родинного виховання. Стрімке поширення залежності підростаючого покоління від комп'ютерних технологій також призводить до негативних наслідків, зокрема в комунікативній сфері, де міжособистісне спілкування часто замінюється безособистісним (наприклад, через соціальні мережі, чати, блоги).

Визначальну роль у забезпеченні становлення творчої особистості, здатної брати участь у комунікації всіх сфер суспільного життя, відіграють сучасні позашкільні навчальні заклади, у яких особливий акцент робиться на формуванні комунікативної компетентності учнів.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні дослідження проблеми формування комунікативної компетентності особистості свідчать, що дане питання знаходиться в полі зору вчених різних галузей. З психологічної точки зору її вивчали такі дослідники, як: Г. Андрєєва, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, Л. Петровська. Окремі аспекти формування особистості на засадах компетентнісного підходу в позашкільних закладах розкрито в роботах О. Биковської, В. Вербицького, А. Корнієнко, О. Литовченко, В. Мачуського, Г. Пустовіта та ін. У дослідженнях В. Бехтерева, В. Виготського, А. Лазурського, Б. Ломова, А. Леонтьєва, В. Мясичева комунікативна компетентність розглядається в тісному зв'язку з вивченням природи самого процесу спілкування.

Оскільки розвинена комунікативна компетентність має бути кінцевим результатом навчально-виховної роботи, виникає необхідність цілеспрямованої діяльності щодо її формування. Аналіз наукових робіт дозволяє зробити висновок, що сьогодні немає однозначної відповіді на цей запит, проте більшість науковців відзначає єдиний напрям для подальших науково-практичних розробок – інноваційні виховні технології та методи.

Мета статті полягає в розкритті основних змісту та методів формування комунікативної компетентності у вихованців в умовах позашкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи методіку формування комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів, у нашому дослідженні ми спиралися на визначенні поняття «комунікативної компетентності» вихованців позашкільних навчальних закладів як здатності особистості, заснованої на знаннях і досвіді, орієнтуватися в ситуаціях спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки як свої власні, так і партнерів, вибирати та здійснювати ефективну модель взаємодії з іншими [1, 109].

Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів у гуртках гуманітарного напрямку проводилося за навчальною програмою «Мистецтво спілкування», у якій закладена цілісна методична система навчання дітей умінням встановлювати й підтримувати контакт за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування, уникати бар'єрів у спілкуванні, диференціювати та розв'язувати конфліктні ситуації, знімати емоційну напругу при конфліктному спілкуванні, а також набуття учнями практичного досвіду безконфліктного спілкування, саморегуляції та емпатійного сприйняття співрозмовника, успішного публічного виступу

тощо. Методологічною основою даної програми є дослідження Г. Андрєєвої, Ю. Ємельянова, Л. Петровської, Ю. Жукова.

Навчальна програма «Мистецтво спілкування» дозволяє вихованцям позашкільних навчальних закладів оволодіти знаннями про основні складові процесу комунікації, сприяє підвищенню самооцінки дитини, розвитку її соціальної адаптації, що є необхідним у сучасних умовах. Дана програма забезпечує засвоєння формування комунікативної компетентності в ситуаціях соціальної взаємодії, оволодіння навичками встановлення контакту з людьми, які характеризуються різними соціально-психологічними характеристиками, відпрацювання технік регулювання емоційної напруги, оволодіння навичками активного слухання, прийомів перефразування, інтерпретації, формулювання відкритих запитань, уточнення та спонукання до розгорнутої відповіді. Метою навчальної програми для вихованців від 6 до 17 років є формування комунікативної компетентності особистості в позашкільних навчальних закладах.

Завдання навчальної програми:

- формування навичок встановлення першого контакту, знайомства;
- розвиток умінь встановлення та підтримки діалогу;
- формування емоційно-комунікативних навичок (прояв власних емоцій, розуміння емоційного стану співрозмовника);
- розвиток невербальних засобів спілкування;
- формування навичок виявлення, уникнення й вирішення конфліктних ситуацій;
- формування навичок конструктивної взаємодії з оточуючими;
- виховання позитивного досвіду спілкування, дружніх стосунків, емоційного відгуку;
- встановлення сприятливого психологічного клімату в колективі.

Програма складається з таких блоків:

1) *Комунікація та спілкування.* Поняття комунікації та спілкування. Функції комунікації. Спілкування, обумовлене технічними засобами: телефон, електронна пошта, Інтернет тощо. Модель комунікативного процесу. Компоненти спілкування: комунікатор, повідомлення, канал, аудиторія, ефективність.

2) *Встановлення та підтримання контакту.* Поняття контакту. Фактори формування першого враження (фактор перевершеності, фактор привабливості, фактор ставлення до партнера).

3) *Вербальні й невербальні засоби спілкування.* Мова жестів, поз і рухів тіла. Міжособистісний простір. Зони міжособистісного простору. Порушення особистісного простору.

4) *Бар'єри спілкування*. Категоричність у висловлюваннях. Бар'єр уникнення. Бар'єр авторитету. Бар'єр нерозуміння.

5) *Конфлікт та його подолання*. Поняття конфлікту. Причини виникнення конфлікту. Етапи розгортання конфліктів: суперечність, протидія, ворожнеча, війна. Види конфліктів: конструктивні та деструктивні, наявні й приховані. Типи конфліктів: внутрішньоособові та між особами, між групами й організаціями, між державами й націями. Стили поведінки в конфлікті: компроміс, пристосування, суперництво, співробітництво. Правила безконфліктного спілкування.

6) *Сучасний діловий етикет*. Партнерське спілкування. Техніки «малої розмови»: цитування партнера, позитивні висловлювання, інформування, цікава розповідь. Критерії правильності малої розмови. Типові помилки малої розмови. Поняття про партнерство як ставлення до іншого як до рівного.

7) *Регуляція емоційної напруги при спілкуванні*. Поняття емоції, емоційність. Види емоцій і їх вплив на співрозмовника. Роль емпатії у взаємовідносинах. Емоційна напруга й техніки її регуляції, саморегуляція.

8) *Публічний виступ*. Поняття риторики. Історія виникнення публічного виступу. Ознаки впевненої поведінки: посмішка, жести, контакт очей, модуляція голосу, природні репліки.

Ураховуючи складну структуру процесу комунікації, методи формування комунікативної компетентності є комплексними. Тому, можна виділити дві групи методів формування комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів: методи, орієнтовані на усну комунікацію, та методи, орієнтовані на письмову комунікацію.

1. Методи, орієнтовані на усну комунікацію: усі форми навчального діалогу; доповіді й повідомлення; рольові й ділові ігри, які передбачають, у найзагальнішому вигляді, ролі мовця та слухача; навчальні проекти, що вимагають проведення опитувань, бесід, інтерв'ю з різними категоріями людей; обговорення, дискусії, диспути; вправи комунікативного тренінгу, у тому числі в конфліктних ситуаціях; виступи на захистах навчальних дослідницьких робіт, підготовлених товаришами, у якості опонентів тощо.

2. Методи, орієнтовані на письмову комунікацію: рольові й ділові ігри, які передбачають, у найзагальнішому вигляді, ролі пише та читає; навчальні дослідження й навчальні проекти, що вимагають проведення анкетування або письмового інтерв'ю з попередньою підготовкою питань (опитувальників); телекомунікаційні проекти, які передбачають складання текстів для розміщення на Інтернет-форумах або відправки електронною

поштою, а також отримання й читання відповідних повідомлень; підготовка заміток і статей у ЗМІ з урахуванням цільової аудиторії; рецензування навчальних дослідницьких робіт, підготовлених товаришами тощо.

Головним шляхом упровадження вищезазначеної програми може бути система тренінгів комунікативної компетентності особистості, спрямованих на вироблення певного вміння й навички. Тренінгові технології, як зазначав В. Франкл, дозволяють реалізовувати потреби вихованців у активній діяльності та спілкуванні. Основними чинниками, які підвищують ефективність тренінгових технологій, є груповий характер занять, питома частка ігор, варіативність процедур і їх повторюваність, постійне надання можливостей зробити вибір поведінки, позитивний емоційний фон занять, постійна рефлексія процесу роботи, діагностика стану дітей [4, 421].

Зазначимо, що проведення тренінгових занять у гуртках гуманітарного напрямку позашкільних навчальних закладів значно компенсують недоліки конструктивної комунікативної практики в школі, сприяють кращому пізнанню вихованців один одного, спонукаючи їх звертатися до свого внутрішнього світу, використовувати потенційні можливості й адекватно їх оцінювати.

Тренінгові технології передбачають використання різних моделей навчальної гри: 1) імітаційні ігри, що полягають в імітації подій, конкретної діяльності людей або організацій; 2) операційні ігри, які допомагають відпрацьовувати виконання конкретних специфічних операцій (наприклад проведення дискусії, бесіди); 3) метод розігрування ролей, який забезпечує відпрацювання тактики поведінки, дій, виконання функцій конкретної особи; 4) метод інсценування, коли розігруються будь-які ситуації та поведінка людини за певних обставин, на основі мобілізації власного досвіду, знань, уміння вжитися в образ певної особи й об'єктивно оцінити правильність обраної поведінки.

Як зазначає Ю. Ємельянов, тренінг сприяє підвищенню самопорозуміння й розуміння інших (учасники часто змінюють навіть усталені стереотипи сприйняття), чуттєвому розумінню групових процесів, пізнанню локальної культури (наприклад, соціально-психологічного клімату своєї організації) й розвитку низки поведінкових навичок [2, 44].

У контексті нашого дослідження важливими видаються положення, згідно з якими тренінги комунікативної компетентності складаються з двох груп: тренінги оформлення зворотного зв'язку та рольові тренінги. Перший тренінг з групи оформлення зворотного зв'язку називається тренінгом на

розвиток активного слухання. Активне слухання, за К. Рудестамом [6], трактується як прийняття людиною відповідальності за те, що вона відчуває, чує, шляхом підтвердження, уточнення, перевірки значень і мети повідомлення, отриманого від іншого. Перед початком тренінгу активного слухання треба відповісти на такі запитання: 1) чи легко я відволікаюся під час розмови? 2) може бути, що я слухаю тільки з ввічливості? 3) чи часто я перебиваю співрозмовника? 4) як я слухаю, коли слухати зовсім нецікаво? 5) чи реагую я на слова з емоційним забарвленням? 6) може бути, що я не слухаю, а обмірковую свою відповідь?

За І. Атватером можемо визначити нереклексивне й рефлексивне слухання. Суть нереклексивного слухання – в умінні уважно мовчати, не втручаючись у мову співрозмовника своїми зауваженнями [3, 177–178]. Нейтральні, по суті малозначимі фрази («Так!», «Як це?», «Розумію вас...», «Що?») є тими мінімальними та найпростішими відповідями, які дозволяють змістовно продовжити бесіду, співрозмовник запрошує до вільної невимушеної розмови. Часто, ураховуючи позу чи вираз обличчя, використовують фрази: «У Вас вигляд щасливої людини», «Вас щось хвилює?», «Розумію», «Щось трапилось?», «Приємно це чути».

Рефлексивне слухання є об'єктивним зворотним зв'язком із тим, хто говорить, у якості контролю точності сприйняття почутого. Іноді ці методи називають «активним слуханням». Уміння слухати рефлексивно необхідне для ефективного спілкування через обмеження та труднощі, які виникають у процесі спілкування. Бар'єрами у спілкуванні можуть виступати багатозначність слів, коли виникає потреба встановити чи уточнити зміст даного висловлювання; загодованість значення повідомлень, коли ми говоримо одне, а маємо на увазі інше, тому часто не вдається висловити думку, щоб слухач правильно її зрозумів; труднощі відкритого самовираження; інші суб'єктивні фактори, які негативно впливають на спілкування.

Усе це вказує на необхідність уміння слухати рефлексивно, тобто розшифровувати зміст повідомлень. У нашому дослідженні важливими видаються чотири види рефлексивних відповідей: вияснення, перефразування, відображення почуттів, регулювання. На практиці ці види відповідей використовуються комбіновано.

1. Вияснення – звернення до співрозмовника з уточненням, що допомагає зробити повідомлення більш зрозумілим. З цією метою використовують такі ключові фрази: «Чи не повториш ти ще раз?», «Я не розумію, що ти маєш на увазі», «Я не зрозумів», «Чи не поясниш ти це?».

2. Перефразувати – означає сформулювати ту саму думку інакше, іншими словами, з метою перевірки точності сприйняття інформації. Перефразування можна почати словами: «Як я тебе зрозумів...», «На твою думку...», «Іншими словами, ти вважаєш...», «Як я розумію, ти кажеш...».

3. Відображення почуттів – сприйняття емоційного стану співрозмовника. Відповідь чи емоційна реакція на почуття інших важливі тому, що в спілкуванні люди по суті обмінюються тим, що має для них особисто важливе значення. Тобто спілкування багато в чому залежить не тільки від фактичної інформації, але й від того, що для людей значимо. Щоб зрозуміти почуття співрозмовника, слід користуватися фразами типу «Мені здається, ти відчуваєш...», «Мабуть, ти відчуваєш...» тощо; звернути увагу на вживані співрозмовником слова, що передають почуття (гнів, радість, сум та ін.), які є базовими; спостерігати за невербальними засобами спілкування (вираз обличчя, інтонація, поза, жестикуляція); спробувати зрозуміти загальний контекст спілкування, причини звернення співрозмовника саме до вас.

4. Регулювання – висновок щодо основних ідей, почуттів співрозмовника, партнера. Резюме теж формулюється своїми словами, але вступні фрази можуть бути такі: «Те, що ти в даний момент сказав, може означати...», «Твоїми основними ідеями, як я зрозумів, є...» тощо.

Отже, у контексті формування комунікативної компетентності саме рефлексивне слухання виступає основою розуміння проблем співрозмовника, пошук оптимальних варіантів розв'язання питань, ресурсів удосконалення як власної особистості, так і особистості іншого учасника спілкування.

Другий тренінг у групі оформлення зворотного зв'язку – тренінг на розвиток знання невербальних засобів спілкування. Спілкування складається з мовних (вербальних) і немовних (невербальних) повідомлень. Невербальна поведінка може передавати прохання, виражати ставлення до того, що відбувається, задоволення та ін. Поза, торкання, жести, тон голосу часто важливіші, ніж слова, які в цей час вимовляються. Жести іноді можуть розходитися за своїм значенням з вербальною інформацією. Спостерігаючи за багатоманітністю жестів, можна багато про що дізнатися: про стани людей, їхні стосунки, ситуацію, у якій вони перебувають. Важливо вміти слідкувати за своїми жестами, щоб узгоджувати їх з тим, що говорить.

Рольова група тренінгів комунікативної компетентності містить тренінг спілкування в різних ситуаціях і тренінг розв'язання конфліктів. Вони

побудовані у вигляді рольових ігор і ситуацій, у яких вихованець має можливість програвати ролі. Під рольовою грою Л.Новікова [6] розуміє імпровізоване розігрування заданої ситуації, яка містить певну соціально-психологічну проблему, з метою максимального залучення учасників до розв'язання цієї проблеми. Рольова гра дає змогу виявити свою індивідуальність, творчі можливості, реальні почуття й думки, розвинути вміння займати позицію інших людей, краще розуміти їхні почуття, а також створювати умови для кращого осмислення норм і правил поведінки та спілкування. Гра стає ніби навчанням, яке готує до неігрової, реальної ситуації.

Для набуття комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів слід використовувати вправи «Якості й уміння, необхідні для ефективного спілкування», «Плітка», «Вислухай – поверни», «Невербальні етюди», «Спілкуватися – це здорово!», «Згода – незгода», ігри «Зрозумій мене без слів», «Асоціативний ряд на слово...», «Айсберг», гра-драматизація «Маска», ділова гра «Якби я був на твоєму місці...», «Кольори емоцій», мозковий штурм «Спілкування – це...», «Чому ми посварилися?» та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що сучасні психолого-педагогічні дослідження актуалізували проблему оновлення програмно-методичного забезпечення позашкільної освіти на засадах компетентнісного підходу. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування комунікативної компетентності та потребує подальшого вивчення, зокрема взаємодії позашкільних навчальних закладів зі школою, сім'єю та громадськими організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. Е. Сутність та структура комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів / А. Е. Бойко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 17, кн 1. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 104–111.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 168 с.
3. Етика ділового спілкування / за ред. Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
4. Інтерактивні технології формування життєвої компетентності // Життєва компетентність особистості: від теорії до практики / за ред. І. Г. Єрмакова. – Запоріжжя : ЦентрІон, 2005. – 640 с.
5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2001. – 656 с.
6. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб : Питер, 2001. – 384 с.

РЕЗЮМЕ

Бойко А. Э. Содержание и методы формирования коммуникативной компетентности воспитанников внешкольных учебных заведений.

В статье раскрывается содержание авторской учебной программы, которая обеспечивает формирование коммуникативной компетентности воспитанников внешкольных учебных заведений в кружках гуманитарного направления. Учитывая сложную структуру процесса коммуникации, выделено комплекс методов, с помощью которых осуществляется эффективное воздействие с целью формирования коммуникативной компетентности личности, в частности особое внимание акцентируется на роли тренинговых технологий для решения поставленной задачи.

Ключевые слова: компетентность, общение, коммуникативная компетентность, компетентностный подход, внешкольное образование, внешкольные учебные заведения, методы воспитания, учебная программа.

SUMMARY

Boiko A. The content and methods of formation of schoolchildren's communicative competence in the out-of-school educational institutions.

The article is devoted to the methods of formation of schoolchildren's communicative competence in the out-of-school educational institutions. The author focuses that changes, which are caused by the process of intercultural integration and expansion of information and communication space, increase the importance of communication in social, occupational or other areas of life. During this interaction, interpersonal people's relationships, exchange opinions, feelings and experiences are forming. The effectiveness of the communication process, achievement of its objectives depends on a person's ability to communicate. Accordingly, one of the criteria of effective communication is communicative competence. Communicative competence as a constituent of communicative culture is necessary for all professions and for some of them it is professionally significant personal characteristic. The rising role of communication competence leads to increased efficiency of governance, strengthening of dialogue as its priority form of interaction, becoming a morally mature person.

Summarizing the existing theoretical approaches of the study, the author can conclude that in the modern world to be successful, means to have effective communication skills. Schoolchildren's communicative competence of the out-of-school educational institutions is an adaptation and adequate functioning of the personality in society. The structure of communicative competence distinguishes its components such as the ability to read, understand and estimate others (engagement, assessing the problem of a partner alignment emotional stress talking, coordination of interests of discussion, personal preconditions of communicative potential, etc.).

It is also underlined that contemporary psychological and pedagogical researches have actualized the problem of updating program and method's support of out-of-school education on the basis of competence-based approach. Due to the complex structure of the communication process, the methods of communicative competence are complicated. The author describes two groups of methods: the methods focused on oral communication and the methods focused on written communication.

Key words: competence, communication, communicative competence, competence approach, out-of-school education, out-of-school educational institutions, methods of education, educational program.